

ZAMYŠLENÍ NAD OTÁZKAMI ETIKY KNIHOVNICKÉ A INFORMAČNÍ PROFESÍ

Jarmila Burgetová

Předčasně zesnulý Karel Janoš z Ústavu knihovnictví a informačních studií FF UK nám zanechal na téma etiky v našem oboru několik studií a statí a hlavně stále aktuální skriptu „Informační etika“. Inspirativní mohou být i články některých autorů z počátku devadesátých let, Michala Růžičky, Petera Pálky, Jiřího Cejčka, Jiřího Sedláka a dalších. Naši kolegové a kolegyně na Slovensku se problematice profesní etiky v devadesátých letech také věnovali: v letech 1991–1994 to bylo zejména v časopise „Knižnice a informácie“. Katedra knižničnej a informačnej vedy FF Univerzity Komenského v Bratislavě uspořádala v prosinci 1992 samostatné kolokvium na téma „Knihovnická etika“.

Z nejnovějších textů k nim přiřadíme syllabus k bakalářskému studiu informační vědy, jež vydala v roce 2002 Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně¹⁾. Autorem je Jan Činčera, který přednáší na Vyšší odborné škole informačních služeb v Praze. Tematikou informační etiky se v poslední době soustavně zabývá.²⁾ Zajímají ho zejména etické otázky a „dilemata“ vyplývající z užití počítačů, internetu a informačních technologií. Nastoluje zásady a východiska „počítačové etiky“³⁾, snaží se upozornit na aktuální problémy, které moderní informační společnost musí řešit. Učební text v závěru obsahuje rozsáhlou bibliografii především angloamerické literatury k danému tématu.

V knihovnické revue *Národní knihovna* (č.1/2003) vyšel k tématu zajímavý článek Jitky Hurychové „Etika v informační společnosti“⁴⁾. Naše českoamerická kolegyně Jitka Hurychová z Northern Illinois University v něm analyzovala názory převážně amerických autorů, kteří se zamýšlejí nad etikou ve vztahu k informační společnosti, a uvedla, že se shodují na nutnosti řešit následující problémové oblasti:

- Respektování duševního vlastnictví (copyright) versus svobodný a rovnoprávný přístup k informacím pro všechny
- Respektování soukromí uživatelů dat a informací versus potřeby státu a různých agentur získat osobní data občanů
- Princip srozumitelné, přesné a pravdivé reprezentace dat
- Princip nepoškozování, nezneužívání a nefalzifikování dat a informací.

Většinu z uvedených problémů Jitka Hurychová ve své stati podrobně rozebrala. Jakkoli se nám může zdát, že některé zveřejněné názory a úvahy se nás prozatím netýkají, závěry autorky bez výhrad přijmeme. I naše společnost se začala potýkat se „zásahy do bezpečnostních systémů, s počítačovými virovými nákazami, s cenzurou, se zásahy do osobního soukromí, s přístupem dětí na internet atd.“⁵⁾ Nelze než souhlasit se zásadou, že „pokrok v informační technologii má chránit a posilovat lidské

hodnoty a ne je poškozovat a ničit“⁶⁾. Jistě i s tím, že větší na etických problémech, které se vztahují ke světu informací, je globálního charakteru, a měla by proto být řešena na mezinárodní úrovni. Na druhé straně je jisté, „že etická řešení nelze importovat či vnucovat z jedné země do druhé, avšak o všech těchto etických otázkách a principech by národy měly mezi sebou diskutovat, protože jejich řešení je faktorem přispívajícím k vytváření občanské společnosti a k zachování civilizace.“⁷⁾

Karel Janoš v závěru svých skriptů⁸⁾ píše: „Pokud člověk nepochopí, že určité morální zásady jsou trvale platné a pro všechny závazné, potud hrozí světu krize horší než ekologická. Jedno s ní má společné: že nepříznivé následky se neprojevují hned a poruchy v začátcích nebývají markantní. Zdá se však, že pozornost, která je ve světové literatuře etice a také informační etice věnována, naznačuje, že se celkové morální uvědomění příznivě prohlubuje“. Jestliže před více než deseti lety toto konstatoval, měl jistě pravdu alespoň do té míry, že se o etice hodně píše a mluví (počet článků o etice se zmnohonásobil), avšak už není tak nesporné, zda se etickými zásadami vždy řídíme.

Podívejme se společně, jak se věnují problematice knihovnické a informační etiky naši kolegové v zahraničí. Literární rešerše z databáze KKL⁹⁾ a zahraničních bází LISA, LL a ISTA na téma „Etické kodexy v knihovnictví“ s dokumenty z let 1990–2003 v češtině, slovenštině, angličtině a němčině s celkovým počtem 117 záznamů zaplnila 51 stran, rešerše na téma „Etika v knihovnictví“ s 331 záznamy dokumentů dokonce 120 stran. Počet etických kodexů v nejrůznějších oblastech lidského konání (a samozřejmě také v knihovnictví a informačních službách) se neustále rozšiřuje – jak ve Spojených státech amerických, tak i v Evropě.

Je zajímavé, že Mezinárodní federace knihovnických asociací a institucí – IFLA, ač se problematikou etických kodexů zabývá, nikdy neusilovala o vypracování „mezinárodního etického kodexu knihovníka“. Jinak postupovala např. Evropská rada informačních asociací (European Council of Information Associations/ECIA)¹⁰⁾, která sdružuje 9 evropských spolků z oblasti informací a dokumentace. V roce 1998 přijala „Etické principy pro informační a dokumentační profesionály“¹¹⁾. Obdobný postup volila rovněž Mezinárodní rada muzeí – International Council of Museums¹²⁾, která schválila v červenci 2001 „Kodex etiky muzeí“¹³⁾. Často bývá citován také „Etický kodex novináře“¹⁴⁾, který v roce 1998/1999 vypracoval a přijal Syndikát novinářů ČR jako odezvu na deklaraci a rezoluci ministrů států zúčastněných na 4. Evropské konferenci o politice hromadných sdělovacích prostředků, která se konala v prosinci 1994 v Praze.

Nelze přehlédnout fakt, že největší důraz na etické otázky je tradičně kladen v USA a je jisté, že se mnohému můžeme z amerického knihovnictví přiučit. Stačí vyhledat v prohlížeči „Google“ – Etické kodexy v knihovnictví – a dostaneme přes 4000 odkazů na dokumenty a další informace převážně americké provenience. Totéž potvrzují obě rešerše z naší i světových knihovnických databází – UNESCO portál pro knihovny a web IFLA. Vždyť Americká knihovnická asociace – American Library Association (ALA) vydala svůj první etický kodex již v roce 1903, další známá vydání jsou z let 1938 a 1981, poslední revize je z roku 1995. Dalším závazným právním a etickým dokumentem ALA je tzv. „Library Bill of Rights“, Listina knihovnických práv, první vydání z roku 1948, dále

1961, 1980 a nejnovější z roku 1996. V USA vychází od roku 1992 také časopis *Journal of Information Ethics*, který se věnuje výhradně této problematice. Jeho zakladatel Robert Hauptman vydal v roce 2002 souhrnnou publikaci k našemu tématu *Etika a knihovnictví*¹⁵⁾, v níž se ve dvanácti kapitolách zabývá otázkami intelektuální svobody a kontroly idejí, budováním sbírek, akvizicí a katalogizací, referenčními a informačními službami, odbornými knihovnami a výzkumem, intelektuálním vlastnictvím a autorskými právy, to vše ve vztahu k etice. Kniha je vybavena obsáhlou bibliografií, jmenným a věcným rejstříkem.

Zaujala mne pasáž o „informační etice“, v níž R. Hauptman uvádí, že tento pojem poprvé uvedl před patnácti lety v publikaci *Etické výzvy v knihovnictví*¹⁶⁾ a dodává, že ve stejné době – tedy v roce 1988 – přišel v Německu s termínem „informační etika“ Rafael Capurro¹⁷⁾. Tento významný teoretik a pedagog – původem Uruguayec – působí od roku 1972 v Německu na Univerzitě ve Stuttgartu, kde se v rámci semináře „Filozofie informace“ zabývá mimo jiné¹⁸⁾ problematikou informační etiky jak na teoretické (filozofické), tak praktické úrovni. Rafael Capurro se angažuje rovněž v Evropské komisi (ve Skupině pro etiku ve vědě a v nových technologiích) a je také členem WTN (World Technology Network) se sídlem v Londýně. Udržuje kontakty s americkými kolegy, působí jako „research fellow“ na americké Graduate School of Library and Information Science University v Illinois (Urbana-Champaign).

Pro **knihovnickou obec** je – podle mého názoru – z dosažitelných zdrojů, pramenů a zkušeností nejpřínosnější nová publikace IFLA z roku 2002, vydaná pod názvem *The Ethics of Librarianship: An International Survey*.¹⁹⁾ Jejím editorem je Robert W. Vaagan. Předmluvu napsal předseda FAIFE (IFLA Committee on Free Access to Information and Freedom of Expression) Alex Byrne, který byl při letošním korespondenčním hlasování zvolen v IFLA „President – elect“ pro léta 2003–2005. V roce 2005 převezme funkci předsedy IFLA. Je ředitelem Univerzitní knihovny Technické univerzity v australské Sydney. Kniha obsahuje příspěvky představitelů 17 zemí z celého světa.

Podnětná může být pro nás také publikace (sborník) *Bibliotečnaja etika v stranach mira*²⁰⁾ (*Knihovnická etika ve světě*) Ruské knihovnické asociace, která v edici „Knihovnická politika a zákonodárství“ vydala řadu velice zajímavých knih. Zmíněný sborník z roku 2002 (editory jsou V. R. Firsov a I. A. Trušina) obsahuje kromě úvodní stati Vladimíra Firsova, náměstka ředitele Ruské národní knihovny v Petrohradu, etické kodexy nebo výklady a zkušenosti z 25 zemí z celého světa.

Jako nesmírně cenný zdroj nám při zamyšlení nad knihovnickou etikou poslouží rovněž zcela nová polská publikace *Bibliotekarz w świecie wartości*²¹⁾ neboli *Knihovník ve světě hodnot*. Jde o přednášky z polské národní konference, která se konala v květnu 2003 ve Wroclavi. Sborník vydala tamní Dolnoslezská vyšší pedagogická škola za redakce Stefana Kubowa. V rámci přípravy na tuto konferenci rozeslal Zdzislaw Gebolyš ze Slezské univerzity v Katovicích evropským knihovnickým spolkům a sdružením dotazník týkající se etických kodexů. Na základě získaných odpovědí zpracoval zcela aktuální přehled do příspěvku, který na konferenci přednesl. Analyzuje v něm 14 etických kodexů evropských zemí. Ve sborníku je příspěvek otištěn pod názvem „Etické profesní kodexy knihovníků v Evropě“.

Zatímco v citované publikaci IFLA najdeme stati o etických kodexech ze tří bývalých socialistických států (Rusko, Estonsko, Litva), ruský sborník referuje navíc také o etickém kodexu slovinském, chorvatském a ukrajinském a polský kolega Gebolyš informuje ve svém příspěvku ještě o kodexu estonském a moldavském.

Pokud bychom chtěli získat úplný obraz o etických kodexech v evropském knihovnictví, pak mohu uvést, že v dostupných pramenech máme k dispozici (nebo víme, že existují) etické kodexy ve Velké Británii, Francii, Švýcarsku, Švédsku, Itálii, Finsku, Holandsku, Portugalsku, na Islandu, připravuje se v Norsku. Bylo by – zdá se – snazší vyjmenovat evropské země, jejichž knihovnická komunita etický kodex dosud nepřijala. Na webových stránkách IFLA <http://www.ifla.org/faife/ethics/codes.htm> věnované etickým kodexům je jich uvedeno celkem 30, z toho 13 je z evropských zemí.

Otázkám etiky byla věnována mimořádná pozornost na loňském kongresu IFLA, který se konal v srpnu 2003 v Berlíně. Etickými otázkami se zabýval celodenní workshop nazvaný „The Librarian: the Key to Open and Closed Collections. Issues on Ethics of Librarianship“, uspořádaný komisí FAIFE a sekci pro teorii a výzkum v knihovnictví. První část workshopu byla věnována etickým kodexům. V prvním vystoupení Robert Vaagan analyzoval etické kodexy skandinávských zemí²²⁾. Podnětným referátem nazvaným „Chorvatsko a Balkán“ přispěla do programu Aleksandra Horvatová²³⁾. Charakterizovala v něm strukturu a obsah chorvatského etického kodexu. Mezi zbývajícími příspěvky vyniklo ještě vystoupení Paula Sturgesa²⁴⁾, v němž srovnal etické kodexy Velké Británie a některých západoevropských zemí.

V přehledu nemohu opomenout evropskou frankofonní oblast. Oba velké francouzské profesní spolky – Spolek francouzských knihovníků (l'Association des bibliothécaires français/ABF) a Spolek informačních pracovníků a dokumentátorů (l'Association des professionnels de l'information et de la documentation/ADBS) se problematice profesní etiky dlouhodobě věnují a mohou se v tomto směru pochlubit značnými úspěchy. Ve Francii se pro etický kodex používá termín „deontologie“²⁵⁾.

ADBS přijal v roce 1999 Etický kodex vypracovaný Evropskou radou informačních asociací – European Council of Information Associations (ECIA). Ve svých publikacích, časopisech a bulletinech se problematice informační etiky soustavně věnuje. V roce 1992 např. uspořádal odborný seminář „Une déontologie: pourquoi?“²⁶⁾ a vydal sborník příspěvků z této akce.²⁷⁾ Otázkami profesní etiky se ve Francii zabývá (vedle mnoha dalších svých aktivit) také dlouholetý zasloužilý teoretik a praktik v oblasti informací a dokumentace Jean Meyriat. Jeho příspěvek na zmíněném semináři nazvaný „Déontologie, une perception collective?“²⁸⁾ z roku 1992 byl znovu otištěn ve sborníku, který vydal ADBS k osmdesátinám pana J. Meyriata v roce 2001.²⁹⁾ Jean Meyriat v něm přesvědčuje své profesní kolegy, že by měl být zpracován a přijat Etický kodex pracovníků v oblasti informací a dokumentace, kteří patří – podle něj – vedle lékařů, advokátů, architektů a dalších jak mezi profese „služeb“, tak mezi profese intelektuální.

V ABF se připravoval etický kodex delší čas. Výsledkem bylo přijetí tohoto dokumentu na jaře 2003³⁰⁾. Je k dispozici na webu ABF a byl také publikován ve formě plakátu v příloze spolkového časopisu *Bibliothèque(s)*³¹⁾. Obdobně jako francouzský kodex je konci-

pován švýcarský etický kodex³²⁾ – Code de déontologie des bibliothécaires suisses, který byl přijat na valném shromáždění Spolku švýcarských knihovníků v září 1998.

V České republice začala být pocítována potřeba seriózně se zabývat etickými otázkami v oblasti knihoven zhruba před dvěma lety. Nebylo také náhodou, že se problematika profesní etiky dostala do programu zahajovacího plenárního odpoledne tradiční české národní konference „Knihovny současnosti“ 2003 v Seči. V tematickém bloku nazvaném „Intelektuální svoboda, profesní etika a knihovny“ zaznělo pět příspěvků, mapujících etické problémy naší profese. Mezi nimi bylo zařazeno i moje vystoupení, věnované přehledu zahraničních zkušeností a etickým kodexům knihovníka.³³⁾

Svaz knihovníků a informačních pracovníků ČR (SKIP) si vzal po konferenci v Seči za úkol rozpracovat tu část informační etiky, která se bezprostředně dotýká pracovníků knihoven, a rozhodl se připravit „Etický kodex českého knihovníka“. Předsednictvo ustavilo na podzim 2003 komisi pro zpracování návrhu Kodexu. Připravený text projednal výkonný výbor SKIP koncem roku na svém prosincovém zasedání. Po doplnění a posledních úpravách byl návrh připraven k projednání na jarních regionálních konferencích SKIP, v červnu 2004 bude předložen ke schválení valné hromadě SKIP.

Kodex etiky českých knihovníků má dvě části:

1. obecnou, určenou pro veřejnost,

(v ní se uvádějí zásady chování a jednání s uživateli/čtenáři knihoven)

- Knihovníci poskytují své služby uživatelům bez ohledu na národnost, rasu, náboženství, pohlaví, věk a sociální status. Podporují jak rozvoj osobnosti, tak i využití volného času a uspokojují tak různorodé potřeby jednotlivců i skupin uživatelů.
- Knihovníci zajišťují uživatelům všestrannou dostupnost knihovních fondů a dalších informačních zdrojů nezávisle na tom, ve které knihovně jsou uloženy.
- Knihovníci poskytují neomezený, rovný a svobodný přístup ke všem informacím a zdrojům z různých oborů lidského vědění, které jsou obsaženy ve fondech knihoven. Činí tak bez jakékoliv cenzury (s výjimkami uvedenými v zákonných předpisech) a vždy hájí základní právo jedince na informace.
- Knihovníci respektují práva autorů a nakládají s duševním vlastnictvím podle zákonných předpisů.
- Knihovníci usilují o dostupnost a zprostředkování všech dokumentů a informací, ale nenesou žádnou odpovědnost za následky užití dokumentů nebo informací získaných v knihovně.
- Knihovníci respektují práva uživatelů na soukromí a anonymitu, své vztahy s nimi zakládají na respektování jejich osobnosti a informačních potřeb. Chrání osobní údaje a informační aktivity uživatelů podle zákonných předpisů.
- Knihovníci svými aktivitami přispívají k dobré pověsti knihovny na veřejnosti, jsou loajální vůči aktivitám své organizace a formují pozitivní obraz knihovny ve společnosti. Svým profesionálním jednáním naplňují dané cíle své instituce.

2. specifickou, určenou pro pracovníky knihoven

(v ní se stanovují povinnosti knihovníků k instituci, fondům, kolegům, profesi...)

- Knihovníci doplňují a chrání fondy knihoven bez ohledu na politické, ideologické, náboženské či jiné tlaky vůči své organizaci.
- Knihovníci poskytují všem kategoriím čtenářů informace v tištěné i elektronické formě. Dle svých možností usilují o jejich neustálou aktualizaci v souladu se současným stavem vědeckého poznání.
- Knihovníci spolupracují s kolegy z „pamětových institucí“, které patří do širších dokumentačních sítí. Nezištně a ve vzájemné kooperaci tak poskytují všestranné služby veřejnosti.
- Knihovníci si uvědomují svou spoluodpovědnost za kulturní rozvoj města a obce, kde působí. Účastní se utváření kulturní a vzdělávací politiky v daném místě. Podporují informační aktivity svého zřizovatele při respektování platných předpisů a zákonů.
- Knihovníci usilují o své celoživotní vzdělávání a profesní zdokonalování, sledují aktuální problémy své profese, účastní se odborných seminářů u nás a popř. i v zahraničí. Podílejí se podle možnosti na vědecké a výzkumné činnosti v oboru, publikují v knihovnických časopisech.
- Knihovníci udržují úzké kontakty s kolegy z různých typů knihoven, navzájem se respektují a pomáhají si v obtížných situacích. Podporují spolupráci s pracovníky knihoven v zahraničí. Sdílejí a předávají své poznatky, aktivně se účastní života profesních spolků a sdružení. Společně se podílejí na rozvoji knihovnické profese.
- Knihovníci jsou si vědomi své příslušnosti k profesnímu celku a svým profesionálním jednáním a chováním podporují pozitivní obraz knihoven a jejich pracovníků ve společnosti.
- Knihovníci svými slovy a činy podporují kolegy a kolegyně, pokud se ocitli/y v nesnázích proto, že respektovali/y zásady tohoto etického kodexu.

Předseda SKIP rozeslal návrh kodexu k vyjádření členům ÚKR, Asociaci vysokoškolských knihoven, Sdružení knihoven a Odborovému svazu pracovníků knihoven. Věřme, že se podaří najít ochotu a vůli přijmout Kodex etiky českých knihovníků jako společný profesní dokument.

Je-li pravdou, že „to, co nelze prosazovat zákonem, nutno řešit etickým kodexem“, pak jsme zpracováním etického kodexu českých knihovníků udělali první krůček k prosazování dobrých mravů v naší profesi. Vedle nového knihovního zákona budeme mít i vlastní etický kodex. Pak už zbývá jen obé dodržovat a uvádět v život!

Poznámky:

- 1) J. Činčera: *Informační etika*. Brno, MU 2002. 81 s.
- 2) <http://info.sks.cz/users/cn/>
- 3) „Desatero počítačové etiky“ Institutu pro počítačovou etiku Brookings Institution ve Washingtonu zveřejnil Jiří Zlatuška v práci „Informace a etické standardy užití počítačů“ <http://www.fi.muni.cz/~zlatuska/papers/rufis-c-zlatuska.html>, je otištěno v učebním textu J. Činčery na str. 75.
- 4) J. Hurychová: „Etika v informační společnosti“. *Národní knihovna*, 2003, 14, č. 1, s. 3–6.
- 5) *Národní knihovna*, 2003, 14, č. 1, str. 5.
- 6) viz pozn. 5.
- 7) viz pozn. 5.

- 8) K. Janoš: *Informační etika*. Praha, UK 1993. 134 s.
- 9) Databáze knihovnické literatury Národní knihovny ČR http://www.nkp.cz/o_knihovnach/altnk.htm
- 10) <http://www.aslib.com/ecia/index.html>
- 11) <http://www.aslib.com/ecia/principles.html>
- 12) <http://icom.museum/>
- 13) ICOM Code of Ethics for Museums
http://icom.museum/ethics_rev_engl.html
- 14) Otištěn v učebním textu J. Činčery: *Informační etika*. Brno 2002. s. 79–91.
- 15) R. Hauptman: *Ethics and Librarianship*. McFarland & Company, Inc., Publisher. Jefferson, North Carolina, and London 2002. 151 s. (ISBN 0-7864-1306-9)
- 16) R. Hauptman: *Ethical Challenges in Librarianship*. Phoenix:Oryx.
- 17) <http://www.capurro.de/>
- 18) V knihovnické revue *Národní knihovna* (2003, č. 3, s. 163–168) vyšel např. překlad článku: „Základy informační vědy. Revize a perspektivy“.
- 19) *The Ethics of Librarianship: An International Survey*. – München: Saur, 2002, 344 p. (IFLA Publications – 101)
- 20) *Bibliotečnaja etika v stranach mira. Sbornik kodeksov*. Sankt-Peterburg, Izd. Rossijskoj nacional'noj biblioteki 2002, 156 s.
- 21) *Bibliotekarz w swiecie wartości. Materiały konferencji Wrocław, 15–16 maja 2003 r.* – Wrocław, Dolnoślaska Szkoła Wyższa Edukacji TWP 2003, 129 s.
- 22) <http://www.ifla.org/IV/ifla69/papers/086e-Vaagan.pdf>
- 23) <http://www.ifla.org/IV/ifla69/papers/089e-Horvat.pdf>
- 24) <http://www.ifla.org/IV/ifla69/papers/090e-Sturges.pdf>
- 25) Deontologie – součást etiky, zabývající se povinnostmi, nauka o povinnostech (a pravidlech chování).
- 26) „Profesní etika: proč?“
- 27) *Une déontologie: pourquoi? Actes de la journée d'étude du 6 novembre 1992*. Paris, ADBS Editions, 1994. http://www.adbs.fr/uploads/ouvrages/511_fr.php
- 28) „Profesní etika – společné vnímání?“
- 29) *Jean Meyriat, théoreticien et praticien de l'information-documentation*. Paris, ADBS Editions 2001. 511 s.
- 30) „Code de déontologie du bibliothécaire“
<http://www.abf.asso.fr/IMG/pdf/codedeonto.pdf>
- 31) *Bibliothèque(s)*, 2003, č. 11/12.
- 32) Association des bibliothécaires et bibliothèques suisses (BBS) http://www.ifla.org/faife/ethics/bbscode_f.htm
- 33) J. Burgetová: „Etický kodex knihovníka a informačního pracovníka“. In: *Knihovny současnosti*. Sborník z 11. konference, konané ve dnech 16.–18. září 2003 v Seči u Chrudimi. Brno: Sdružení knihoven ČR, 2003, s. 27–31.

